

OFANZIVNI REALIZAM I MALE DRŽAVE: SLUČAJ BALKANA U PRVOM SVETSKOM RATU

OFFENSIVE REALISM AND SMALL STATES: CASE OF BALKANS IN WORLD WAR I

Abstract: *Author strives to use the theory of offensive realism in context of roles and behaviors of small Balkan states (Serbia, Romania, Bulgaria and Greece) in World War I which points to futility of discussion whether the blame for starting the war should be attributed to great Germany or small Serbia. Analysis shows that small Balkan states behaved totally according to offensive realism theory – they were even directed towards expansionism more than most great powers, whose expansionism was primarily defensive. Yet, their role in causing the war was smaller than the role of great powers as key actors of international relations, which excludes the guilt of any of them, including Serbia. As Germany was the most powerful state at the time, her role was most significant but Germany can't be blamed as the culprit of war. Cause of World War I lies in the fact that international system of that time had the characteristics of unbalanced multipolar system, and that the most powerful force in it, Germany, resorted to policy of hegemony in order to secure its own safety. Analysis offers series of lessons for modern international relations, especially for roles and behaviors of small states in those relations. Example of Balkans in World War I and of latter events shows how intemperance in expansionist ambitions of small states can be disastrous for them.*

Keywords: *offensive realism, great powers, small states, World War I, Balkan, Serbia, Romania, Bulgaria, Greece*

Apstrakt: *Autor nastoji da primenom teorijskog pravca ofanzivnog realizma na ulogu i ponašanje malih balkanskih država (Srbije, Rumunije, Bugarske i Grčke) u Prvom svetskom ratu ukaže na neplodnost rasprave o tome je li za ovaj rat kriva velika Nemačka, ili mala Srbija. Analiza pokazuje da*

¹ Autor je istraživač-saradnik na Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

su se male balkanske države u ovom ratu ponašale sasvim u skladu sa očekivanjima ofanzivnog realizma – čak su bile i ekspanzionističkiji usmerene od većine velikih sila, čiji je ekspanzionizam prevashodno bio defanzivno motivisan. Ipak, njihova uloga u izbijanju rata bila je manja od uloge velikih sila kao ključnih aktera međunarodnih odnosa, što isključuje krivicu bilo koje od njih, uključujući i Srbiju. Kako je Nemačka bila samo jedna od velikih sila tog doba – ona najmoćnija – njena uloga bila je najveća, ali se ne može govoriti o tome da je ona krivac za rat. Uzrok rata leži u činjenici da je međunarodni sistem tog doba imao karakter neuravnoteženog multipolarnog sistema, te da je najmoćnija sila u njemu, Nemačka, pribegla hegemonističkoj politici da bi osigurala sopstvenu bezbednost. Analiza nudi niz pouka za savremene međunarodne odnose, a naročito za ponašanje i ulogu malih država u njima, jer primer Balkana u Prvom svetskom ratu i potonjih zbivanja pokazuje koliko neumerenost u ekspanzionističkim ambicijama malih država može da bude pogubna za njih same.

Ključne reči: ofanzivni realizam, velike sile, male države, Prvi svetski rat, Balkan, Srbija, Rumunija, Bugarska, Grčka

Uvod

Stogodišnjica izbijanja Prvog svetskog rata dobra je prilika da se podsetimo kako je došlo do ove velike evropske tragedije i pokušamo da iz nje izvučemo neke pouke za sadašnjost i budućnost. Za tako nešto bilo bi neophodno utvrditi stvarne uzroke sukoba i objasniti ulogu i ponašanje velikih sila i malih država u njemu. Nažalost, većina vremena i energije se troši na neplodnu raspravu o tome je li krivac za rat velika Nemačka (kako je to važilo nekada), ili možda mala Srbija (kako neki danas pokušavaju da prikažu). Cilj ovog rada jeste da pokaže da ni jedno ni drugo nije tačno, te da su uzroci sukoba i politike koje su njegovi učesnici vodili mnogo složeniji. Način na koji ćemo to učiniti jeste originalan. Primenićemo jedan teorijski pravac u nauci o međunarodnim odnosima po imenu *ofanzivni realizam* – za koji smatramo da na jako dobar način objašnjava ponašanje velikih sila i uzroke njihovih sukoba – na četiri male balkanske države koje su takođe učestvovalе u Prvom svetskom ratu, a to su: Srbija, Rumunija, Bugarska i Grčka. Primena ofanzivnog realizma trebalo bi da skine i sa male Srbije i sa velike Nemačke epitet krivca za rat, ali i da ode dalje od toga – ukaže na stvarne uzroke rata i pouke istog za ukupne međunarodne odnose, a naročito za ulogu malih država u njima, u koje spada i ondašnja i današnja Srbija.

U nastavku rada, najpre ćemo izneti osnovne pretpostavke ofanzivnog realizma, i to dve njegove varijante – Miršajmerovu i Švelerovu, a zatim ukazati na to kako se one mogu primeniti na analizu Prvog svetskog rata i ponašanja velikih sila i malih država u njemu. Nakon toga ćemo i sprovesti tu analizu – najpre uloge i ponašanja velikih sila, a zatim i malih država (koje i jesu osnovna tema ovog rada) u Prvom svetskom ratu. Na samom kraju ćemo sumirati zaključke i izvući pouke za savremene međunarodne odnose.

Ofanzivni realizam

Osnovna pretpostavka *ofanzivnog realizma* jeste da anarhični međunarodni sistem – što znači odsustvo središnjeg autoriteta kome bi se države pokoravale – pruža snažne podsticaje za ekspanziju.² Prema ovom shvatanju, ofanzivno ponašanje, tj. ekspanzija je najbolji način da država osigura sopstvenu bezbednost – „napad je najbolja odbrana“. Ofanzivni realizam se na ovaj način suprotstavlja *defanzivnom realizmu*, prema kome države za osiguranje bezbednosti pretežno biraju umerene, defanzivne strategije – na ekspanziju se odlučuju samo onda kada je prisutna *bezbednosna dilema*, tj. kada nisu sigurne u pogledu namera drugih država.³ Ofanzivni realisti kritikuju ovo stanovište, navodeći nesigurnost kao jedno od stalnih obeležja anarhičnog međunarodnog sistema, usled čega je i podsticaj za ekspanziju stalan.⁴ Bezbednosnu dilemu smatraju unutar sebe protivrečnim konceptom, jer ona polazi od pretpostavke da su sve države zapravo defanzivne, zainteresovane za očuvanje *statusa quo*, a ipak se boje da bi među njima moglo biti i onih država koje imaju agresivne namere.⁵ Po našem mišljenju, istorija međunarodnih odnosa pruža mnogo više materijala u prilog ofanzivnog, nego defanzivnog realističkog stanovišta. U njoj su ekspanzija i borba za prevlast između država, posebno velikih sila, gotovo opšte mesto, dok je defanzivno ponašanje ređe i uslovljeno je specifičnim okolnostima.

Ofanzivni realizam javlja se u dve varijante: „tvrđoj“, neorealističkoj; „mekšoj“, neoklasičnoj realističkoj. Predstavnik ofanzivnog neorealizma je Džon Miršajmer. Njegovu varijantu ofanzivnog realizma smatramo „tvr-

² Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Vol. 25, No. 3, Winter 2000-2001, pp. 128-129.

³ Ibid, p. 129.

⁴ Miršajmer, na primer, nesigurnost u pogledu namera drugih u anarhičnom sistemu navodi kao jednu od pet osnovnih pretpostavki svoje teorije. John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001, p. 31.

⁵ Na ovaj način Šveler kritikuje koncept bezbednosne dileme: Randall L. Schweller, “Neorealism’s Status Quo Bias: What Security Dilemma?” in: *Realism: Restatements and Renewal*, Benjamin Frankel (ed.), Frank Cass, London and New York, 1996, p. 117.

dom“, jer su po njemu sve države (velike sile) ekspanzionističke – ekspanzija, sa krajnjim ciljem uspostavljanja hegemonije, jeste jedini pouzdan način da se obezbedi opstanak u uslovima nesigurnosti u anarhičnom međunarodnom sistemu.⁶ *Status quo* sile u izvornom smislu ne postoje, osim eventualnih hegemonija, a države vode *status quo* politiku samo onda kada su trenutne okolnosti za ekspanziju nepovoljne, tj. kada proračunaju da bi cena ekspanzije u datom trenutku bila prevelika u odnosu na koristi od nje.⁷ Pošto je globalna hegemonija teško ostvarljiva, usled „stopirajuće moći vode“ – teškoće projektovanja moći preko velikih vodenih površina,⁸ svet je osuđen na stalno takmičenje velikih sila oko nikad dostignute prevlasti, usled čega Miršajmer svom glavnom delu daje naslov *Tragedija politike velikih sila*. Ipak, nije svaki tip međunarodnog sistema podjednako nestabilan, tj. podložan izbijanju hegemonističkog rata među velikim silama. Na osnovu kriterijuma raspodele moći, Miršajmer razlikuje tri osnovna tipa međunarodnog sistema: bipolarni, uravnoteženi multipolarni i neuravnoteženi multipolarni.⁹ Neuravnoteženi multipolarni sistem, u kome je jedna država značajno moćnija od ostalih, što je čini potencijalnim hegemonom, posebno je nestabilan – veliki hegemonistički ratovi među velikim silama najčešće izbijaju upravo u uslovima neuravnotežene raspodele moći u međunarodnom sistemu.¹⁰

Rigidnost Miršajmerovog ofanzivnog realizma, tj. posmatranje svih država kao ekspanzionističkih, potiče od toga što je on *neorealista*. Neorealizam činioce koji utiču na ponašanje država traži isključivo na nivou međunarodnog sistema, što ima za posledicu posmatranje država – jedinica sistema kao „bilijarskih kugli“, koje se u istoj vrsti sistema ponašaju na isti način. Kako je međunarodni sistem konstantno anarhičan, i ponašanje država je konstantno – kod Miršajmera smo videli da je ono ofanzivno. Jedino što se razlikuje jesu ishodi međudelovanja država, u zavisnosti od toga kakva je raspodela moći u međunarodnom sistemu, odnosno koji tip sistema je u pitanju. *Neoklasični realizam*, pak, pored sistemskih uzima u obzir i činioce sa jediničnog (državnog) nivoa analize, da bi utvrdio varijacije u spoljnim politikama država, tj. objasnio zašto se različite države, ili ista država u različitim periodima, različito ponašaju pod istim sistemskim uslovima.¹¹ Otuda neoklasičnog realistu Randala Švelera¹² možemo smatrati „mekšom“ varijantom ofanzivnog reali-

⁶ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, op. cit, pp. 2, 22, 32-36.

⁷ Ibid, pp. 2, 37-40.

⁸ Ibid, pp. 41-42.

⁹ Ibid, pp. 337-347.

¹⁰ Ibid, pp. 344-346.

¹¹ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, op. cit, pp. 133-134.

¹² Švelerovom teorijom bavili smo se ovde: Vladimir Trapara, „Teorija ravnoteže interesa

ste, jer po njemu ne moraju nužno sve države da budu ekspanzionističke. U njegovoj teoriji ravnoteže interesa, to su samo one države – Šveler ih naziva *revizionističkim* – koje su nezadovoljne postojećim međunarodnim poretkom, odnosno svojim mestom u njemu, te su zbog toga spremne da podnesu mnogo veće troškove da pribave nova dobra (tj. krenu u ekspanziju), od onih koje bi podnele da bi sačuvale ono što već poseduju. Države koje su zadovoljne svojim mestom u aktuelnom poretku Šveler naziva *status quo* državama – one mnogo više cene ono što poseduju od onog što bi mogle da dobiju, te nisu sklone ekspanziji.¹³ Uzimanje u obzir, dakle, činioca zadovoljstva ili nezadovoljstva države postojećim poretkom, koji pripada jediničnom nivou analize, relaksira Miršajmerov rigidan stav o nužnom ofanzivnom ponašanju svih država, koji počiva isključivo na činiocu nesigurnosti država u anarhičnom međunarodnom sistemu.

Kao i Miršajmer, i Šveler smatra neuravnotežene sisteme posebno nestabilnim, s tim što on neravnotežu ne utvrđuje isključivo raspodelom moći između država, već i njihovih interesa – neuravnotežen je onaj sistem u kome su revizionističke države jače od *status quo* država.¹⁴ U situaciji kada jedna snažna revizionistička sila (u Švelerovoj klasifikaciji država životinja, to bi bila država „vuk“)¹⁵ krene u hegemonistički pohod, tj. u rušenje postojećeg međunarodnog poretka koji prevashodno štiti moćna *status quo* sila (država „lav“),¹⁶ manje sile biraju kojoj će se strani prikloniti na osnovu kompatibilnosti interesa s njom. Tako će se manje revizionističke sile („šakali“)¹⁷ prikloniti onoj strani koja im obeća ekspanziju, tj. podelu plena s njima u slučaju pobede u ratu, što je fenomen koji se u teoriji međunarodnih odnosa naziva „šlepovanjem“ (*bandwagoning*) i suprotstavljen je „uravnoteživanju“ (*balancing*) na koje se odlučuju *status quo* sile u želji da spreče moćnu revizionističku silu da ostvari hegemoniju.¹⁸ Šveler testira svoju teoriju na primeru Drugog svetskog rata i pokazuje kako je dinamika sklapanja saveza uoči i za

Randala Švelera“, u: *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Milan Lipovac i Dragan Živojinović (urs.), Inovacioni centar Fakulteta bezbednosti, Akademski knjiga, Beograd, 2014, str. 161-178.

¹³ Randall L. Schweller, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 99-100.

¹⁴ Ibid, p. 104.

¹⁵ Ibid, pp. 103-104.

¹⁶ Ibid, p. 101.

¹⁷ Ibid, p. 103.

¹⁸ Prema Šveleru, „...najvažnija odrednica odluka o stupanju u savez je kompatibilnost političkih ciljeva, a ne neravnoteža moći ili pretnji. Zadovoljne sile pridružeće se *status quo* koaliciji, čak i kad je ona jača strana; nezadovoljne sile, motivisane pre profitom nego bezbednošću, šlepovaće se uz revizionističku državu u usponu“. Ibid, p. 88.

vreme istog u potpunosti odgovarala njegovoj teoriji – manje revizionističke sile ušle su u savez sa nacističkom Nemačkom, umesto da joj se suprotstave, jer su kao i ona bile nezadovoljne svojim mestom u postojećem međunarodnom poretku, očekujući da će biti nagrađene sopstvenom ekspanzijom ukoliko Nemačkoj budu pomogle u njenom hegemonističkom pohodu.¹⁹

Po našem mišljenju, Švelerov i Miršajmerov ofanzivni realizam su podjednako korisni za analizu ponašanja država i ishoda njihovog međudelovanja, jer polaze od zajedničkih, istorijski potvrđenih pretpostavki: da anarhični međunarodni sistem podstiče države na ekspanziju; da su neuravnoteženi međunarodni sistemi nestabilni. Švelerovoj varijanti dajemo blagu prednost, jer uzima u obzir i činioce sa jediničnog nivoa analize, koji mogu da objasne zašto su neke države ipak *status quo* orijentisane, te zašto su među revizionističkim državama neke manje, a neke više okrenute ekspanziji. Miršajmerov i Švelerov pristup imaju još jednu zajedničku odliku – u proučavanju ponašanja država naglasak stavljaju na velike sile kao najznačajnije aktere u međunarodnim odnosima.²⁰ Kako su velike sile najmoćnije države u međunarodnom sistemu, to bi bilo zdravorazumski očekivati da za njih važe pretpostavke ofanzivnog realizma, jer bi najpre one trebalo da su u prilici da vode ekspanzionističku politiku. Da li to znači da ofanzivni realizam ne važi za male države? Po našem mišljenju ne, jer bi to onda dovelo u pitanje univerzalno važenje ovog pristupa, a ne verujemo da je želja njegovih predstavnika bila da ga ograniče isključivo na velike sile. To što se Miršajmer i Šveler uglavnom ne bave manjim državama, samo nam otvara prostor da se mi tim pitanjem pozabavimo. Na primeru četiri male balkanske države u Prvom svetskom ratu pokazaćemo da pretpostavke kako Miršajmerove, tako i Švelerove varijante ofanzivnog realizma, itekako važe i za njih. Zanimljivo je da nam sam Miršajmer daje podsticaj za to. On se u razmatranju politike velikih sila posebno osvrće na slučaj Italije, ukazujući na to da je njena politika u periodu od nastanka države pa zaključno sa Drugim svetskim ratom bila izrazito ekspanzionistička, uprkos tome što se radilo o najslabijoj među velikim silama tog doba.²¹ Time što bismo otišli korak dalje i utvrdili da su se i još slabije sile od Italije u tom vremenu – male balkanske države – ponašale izrazito ekspanzionistički, samo bismo poduprli Miršajmerove nalaze. S tim što bismo, sledeći Švelerov neoklasični realizam, tj. uzimajući u obzir čini-

¹⁹ Videti: Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998.

²⁰ Miršajmer i eksplicitno kaže da se ofanzivni realizam fokusira na velike sile, jer one imaju najveći uticaj na međunarodnu politiku. John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, op. cit, p. 5.

²¹ Ibid, p. 171.

oce sa jediničnog nivoa analize, objasnili zbog čega se Italija ponašala čak i *revizionističkie* od ostalih velikih sila, što – pokazaćemo kasnije – važi i za male balkanske države.

Velike sile u Prvom svetskom ratu

Rekli smo da ofanzivni realizam posmatra velike sile kao najznačajnije aktere u međunarodnom sistemu. Otuda je i njihova uloga u oblikovanju ishoda međudelovanja država, uključujući i izbijanje velikih ratova, presudna. Sa druge strane, iako i male države ponekad mogu imati značajnu ulogu u ovakvim ratovima, ona nikako ne može biti presudna. Ofanzivnom realizmu (a i svakom realizmu) strano je stanovište po kome jedna ili više malih država mogu da budu odgovorne za izbijanje hegemonskog rata među velikim silama – do ovakvog rata ne može da dođe ukoliko ga jedna ili više velikih sila ne želi. U tom smislu se mala Srbija nikako ne može smatrati krivcem za Prvi svetski rat. Međutim, analiza sa stanovišta ofanzivnog realizma pokazaće da se isključivo odgovornom ne može se smatrati ni Nemačka, iako se radilo o pojedinačno najmoćnijoj sili u sistemu u trenutku izbijanja rata. Ova činjenica – da je međunarodni sistem uoči Prvog svetskog rata bio neuravnoteženi multipolarni, sa Nemačkom kao značajno moćnijom silom od ostalih – može se smatrati osnovnim sistemskim uzrokom rata, te bi shodno tome Nemačkoj trebalo pripisati najveću pojedinačnu ulogu u njegovom izbijanju. No, o isključivoj odgovornosti, a pogotovo krivici Nemačke za rat, ne može se govoriti, iz prostog razloga što je njen revizionizam bio prevashodno motivisan defanzivnim razlozima, dok su u sistemu pored nje postojale i druge velike sile, od kojih su neke takođe bile manje ili više revizionističke.

Najrevizionističkija među velikim silama, naizgled paradoksalno, bila je najslabija među njima – Italija. Njen revizionizam bio je izvorni, jer je na njega pored nesigurnosti u anarhičnom međunarodnom sistemu uticao i bitan činilac sa jediničnog nivoa analize – ideja nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja. Italija je bila jedina etno-nacionalna država među velikim silama tog doba. Svrha njenog postojanja bila je u objedinjavanju italijanskog etničkog prostora. Stoga se ona još od svog nastanka sredinom devetnaestog veka nalazila u konstantnoj teritorijalnoj ekspanziji. Ovu ekspanziju je ostvarivala na račun Austrije, šleповanjem uz veće sile (Francusku i Prusku) u ratovima koje su ove vodile protiv nje. Uoči Prvog svetskog rata, proces nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja Italije bio je daleko od dovršenog – na teritoriji Austrougarske nalazilo se još teritorija (severna i istočna obala Jadrana) koje je naseljavalo italijansko stanovništvo, ili su istorijski pripadale italijanskim

zemljama. Stoga je savezništvo Italije i Austrougarske u okviru Trojnog saveza (kome je još pripadala i Nemačka) bilo potpuno neprirodno,²² te su neutralnost Italije na početku rata i kasnija promena strane bili sasvim u skladu sa Švelerovom teorijom o izboru savezništava. Jedini uslov koji se čekaо je da druga strana u ratu – Antanta – ponudi Italiji austrougarske teritorije koje je ova želela.²³ To se dogodilo Londonskim sporazumom 1915. Kako je Antanta dobila rat, Italija je ostvarila teritorijalna proširenja, ali ne sva koja su joj bila obećana, što će u međuratnom periodu i u Drugom svetskom ratu dodatno podgrejati njen revizionizam.

Ideja nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja bila je upadljivo odsutna kod svih ostalih velikih sila, pri čemu se na drugom nivou analize ne mogu uočiti ni neki drugi jaki činioci koji bi uticali da revizionizam ovih sila bude izvorni. Njihov revizionizam bio je prevashodno defanzivnog karaktera – reakcija na nesigurnost u anarhičnom sistemu – ako je uopšte i bio revizionizam. Na primer, Velika Britanija je bila klasična *status quo* sila, zadovoljna svojim mestom u međunarodnom poretку, čiji su elementi između ostalog bili njen relativno bezbedan geografski položaj i veliko kolonijalno carstvo.²⁴ Ona će ući u rat tek kada Nemačka kršenjem belgijske neutralnosti ozbiljno zapreti ovom poretку i bezbednosti same Britanije.²⁵ Francuska je takođe bila primarno *status quo* sila, te je u decenijama uoči rata nastojala i uspela da sklopi saveze sa drugim *status quo* silama radi uravnotežavanja narasle moći Nemačke. Međutim, kod nje je postojala i želja za povratkom teritorija Alzasa i Lorene, koje joj je Nemačka otela, što se već može smatrati ograničenim revizionizmom. Rusija se takođe primarno mogla smatrati *status quo* silom,

²² Italija je ušla u taj savez 1882. nakon sukoba sa Francuskom oko Tunisa. Ibid, p. 206. Ipak, imperativi nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja su vremenom očigledno imali prednost u odnosu na težnje za kolonijalnom ekspanzijom na severu Afrike, pa će Italija naposljetku oceniti da joj je Austrougarska veći protivnik od Francuske.

²³ Nemačka je jedno vreme pokušavala da predupredi ovo, vršeći pritisak na Austrougarsku da ustupi određene teritorije Italiji. Džon M. Roberts, *Evropa 1888-1945*, CLIO, Beograd, 2002, str. 323.

²⁴ Prema Miršajmeru, Britanija se itekako ponašala prema pretpostavkama njegovog ofanzivnog realizma, o čemu svedoči upravo njena kolonijalna ekspanzija. Razlog zašto ona nije vodila ekspanzionističku politiku u Evropi leži u pomenutoj stopirajućoj moći vode – ostrvski položaj Britanije efikasno je sprečavao da se upusti u takvu ekspanziju, ali i evropske sile da sprovedu ekspanziju na njen račun, dogod je na kontinentu vladala ravnoteža snaga. Britanija je zato primarno brinula o očuvanju te ravnoteže, što Miršajmer naziva strategijom „ofšor uravnoteživanja“. John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, op. cit, pp. 237-238, 261-264.

²⁵ Prema Kisindžeru, ulazak Britanije u rat radi zaštite Belgije nije iznenadio nikoga, osim nemačkih lidera. Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster Paperbacks, New York, 1994, p. 216.

multietničkom imperijom koja je želela da opstane kao takva i bude bezbedna od ugrožavanja sa zapada, što je vodilo ka sklapanju saveza sa Francuskom i Britanijom da bi obuzdala pretnju koju je videla u jedinstvenom germanskom bloku Nemačke i Austrougarske.²⁶ Njeno nastojanje da izađe na „topla mora“ može se smatrati ograničenim revizionizmom, ali je ono tokom decenija primarno sukobljavalo sa Britanijom, ne nužno i sa državama s kojima će se naposljetku naći u ratu.²⁷ Austrougarska je klasičan primer države koja poseže za revizionizmom iz defanzivnih razloga – anahrona multietnička imperija suočena sa unutrašnjim razaranjem u vidu buđenja nacionalne svesti pojedinih njenih naroda, odlučila se za ekspanziju na susedni Balkan kao slamku spasa, u nadi da će tako eliminisati uticaj susednih država (Srbije i Rumunije) na njihove sunarodnike u okviru imperije.²⁸

Napokon, Nemačka je bila država koja je ispoljavala defanzivno motivisani revizionizam prema očekivanju Miršajmerove teorije. Moglo bi se tvrditi da je njen zahtev za preraspodelom kolonija bio element izvornog revizionizma, međutim i on je bio defanzivno motivisan, kako bi se Nemačka izvukla iz geopolitičkog zaokruženja u kome se našla i sa kopna i sa mora. Upravo je ovo zaokruženje motivisalo Nemačku da svoju moć, veću od one koje su imale ostale velike sile, stavi u službu hegemonističke politike.²⁹ Jedino hegemonija u Evropi mogla je da garantuje bezbednost zemlji koja se nalazila u srcu Evrope, a čiji su susedi – Rusija, Francuska i na moru Britanija – formirali savez uperen protiv nje. Poraz Nemačke u ratu nije bio praćen obnavljanjem ravnoteže snaga i formiranjem koncepta sila koji bi doneo veću bezbednost velikim silama koje su bile *status quo* orijentisane, ili su ispoljavale revizionizam iz defanzivnih razloga. Naprotiv, Nemačkoj je pripisana nepostojeća krivica za rat, a poredak je radikalno preoblikovan na njenu štetu,

²⁶ Percepcija postojanja ovog bloka začela se u glavama ruskih vojnih lidera, koji su smatrali da Nemačka stoji iza rešenja Berlinskog kongresa 1878. uperenih protiv Rusije, te da bi u slučaju sukoba Austrougarske i Rusije ponovila nešto slično. Zato su vojni planovi koje je razradio general Obručev podrazumevali da se u slučaju krize koja bi dovela do opasnosti rata sa Austrougarskom mobilizacija sprovede protiv Austrougarske i Nemačke zajedno. Ibid, pp. 202-204.

²⁷ Doduše, najozbiljnija kriza u odnosima Nemačke i Rusije uoči rata izbila je kada je 1913. nemački general postavljen za komandanta Konstantinopolja. Ibid, p. 198.

²⁸ Austrijski vojni krugovi su još u vreme aneksije Bosne i Hercegovine 1908. zagovarali ratnu opciju za razrešavanje pitanja ko upravlja Balkanom. Džon M. Roberts, *Evropa 1888-1945*, op. cit, p. 296.

²⁹ Kao i u slučaju Rusije, i kod Nemačke su vojni imperativi diktirali politiku. Fon Šlifenov plan podrazumevao je izvlačenje iz geopolitičkog zaokruženja ofanzivnim ratom na dva fronta, i to najpre brзом pobedom protiv Francuske, a zatim preusmeravanjem glavnine snaga protiv Rusije, za koju se očekivalo da će sporije sprovesti mobilizaciju. Henry Kissinger, *Diplomacy*, op. cit, pp. 204-206.

i štetu drugih poraženih, ali i nekih pobedničkih sila. *Status quo* sile, Britanija i Francuska, međutim, nisu bile dovoljno moćne da bi branile poredak koje su same kreirale, jer ih je napustio saveznik čija je ideologija bitno uticala na njegovo kreiranje – Sjedinjene Države.³⁰ To će uvesti Evropu i svet u novu radikalnu neravnotežu, gde će se na strani sada izvorno revizionističke nacističke Nemačke naći svi nezadovoljnici iz Prvog svetskog rata.

Male balkanske države u Prvom svetskom ratu

Za našu studiju odabrali smo četiri male balkanske države – Srbiju, Rumuniju, Bugarsku i Grčku – iz dva osnovna razloga. Prvo, radi se o državama koje su imale značajnu ulogu u Prvom svetskom ratu, iako je ta uloga iz pomenutih razloga bila manja od one koju su imale velike sile. Drugo, zato što je balkansko područje specifično po tome što je jedino na njemu još od tridesetih godina 19. veka, pa zaključno sa Prvim svetskim ratom, došlo do usitnjavanja političkog prostora. U ostatku Evrope i sveta, svuda je važio trend ukрупnjavanja, kroz ujedinjavanje feudalnih državnica (nastanak Nemačke i Italije) i teritorijalno širenje kolonijalnih imperija. Jedino je na Balkanu bilo obrazovano nekoliko novih malih država, usled specifičnih okolnosti – činjenice da se sa ovog prostora postepeno povlačila nekadašnja velika sila u opadanju, Osmanlijska imperija. Ovakav razvoj situacije za posledicu je imao da su novonastale male države u toku većeg dela 19. i na početku 20. veka ispoljile savršenu dinamiku Miršajmerovog ofanzivnog realizma. Našavši se u nesigurnim anarhičnim uslovima nakon povlačenja imperije, one su se počele ponašati slično kao i velike sile – započele su defanzivno motivisanu ekspanziju, pri čemu je svaka sanjala da bude regionalni hegemon i tako popuni vakuum moći koji je pratio povlačenje Turske. Kako drugačije oceniti rat Srbije i Bugarske 1885. nego kao ekspanzionistički poduhvat kralja Milana Obrenovića izazvan strahom od hegemonističkih potencijala ujedinjene Bugarske.³¹ Ili, Drugi balkanski rat – otimanje Srba i Bugara oko vardarske doline, koja je

³⁰ Vudro Vilson uveo je SAD u rat ne da bi obnovio ravnotežu snaga, već da bi je potpuno ukinuo i radikalno izmenio međunarodni poredak. Američki Senat ipak neće ratifikovati Pakt Društva naroda, koji je sastavljen prema Vilsonovoj idealističkoj zamisli, te će se SAD u međuratnom periodu povući u izolaciju i paradoksalno odbiti da brane poredak koji su same kreirale. Šteta je već bila učinjena – klauzula o moralnoj krivici Nemačke iz Versajskog mirovnog ugovora učiniće od najmoćnije države u Evropi nepomirljivog protivnika međuratnog sistema i radikalnog revanšistu. Videti: Ibid, pp. 218-245.

³¹ Milan je još kao knez govorio: „Ja smatram Veliku Bugarsku, koja bi se približila granicama sanstefanskim kao grob srpskog naroda“. Navedeno prema: Duško Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 140.

percipirana kao strateški značajna za kontrolu читавог Balkana.³²

Pored nesumnjivog uticaja anarhičnih balkanskih odnosa, ofanzivno ponašanje ovih država bilo je motivisano i težnjama za nacionalnim oslobođenjem i ujedinjenjem. Sve četiri su razvile velikodržavne ambicije, usmerene na objedinjavanje prostora na kome su živeli pripadnici njihovih naroda, ali i teritorija koje su im istorijski pripadale. Istorija devetnaestog i početka dvadesetog veka jeste istorija konstantne ekspanzije ovih država vođene pomenutim ciljem, što ih je najpre sukobilo sa Turskom, pa međusobno, a na kraju neke od njih i sa Austrougarskom. U tom smislu sve četiri države nalikuju na Italiju – sve su bile vođene izvornim revizionizmom, koji je na taj način bio veći od onog koji je ispoljavala većina velikih sila. Ovakvo ponašanje kulminiraće u Prvom svetskom ratu. Pitanja ulaska u rat i izbora saveznika svake od ove četiri države, kao i njihovi ratni ciljevi, u potpunosti se uklapaju u očekivanja Švelerove teorije. Svaka od njih je imala za cilj određeno teritorijalno proširenje, i svaka je ušla u rat na onoj strani koja bi joj to proširenje obećala – što je standardni primer šakalskog šlepanja. Krenimo redom.

Srbija je jedina od pomenute četiri države koja nije sama donela odluku o ulasku u rat, već joj je isti bio nametnut. Nakon iscrpljujućih balkanskih ratova, ona jednostavno nije bila spremna za novi, pogotovo ne protiv jedne velike sile kakva je bila Austrougarska. Međutim, do sukoba Austrougarske i Srbije pre ili kasnije je moralo da dođe, usled nepomirljivo sukobljenih interesa ovih dveju država. Nakon završetka širenja na jug, logičan pravac dalje borbe za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje vodio je na sever i zapad, gde je živela glavnina srpskog stanovništva van Srbije – a to su teritorije koje je kontrolisala Austrougarska, i koje su 1908. uvećane za Bosnu i Hercegovinu. Nakon aneksije BiH i balkanskih ratova, situacija u kojoj izbija veliki evropski rat, a Austrougarska i Srbija se u njemu nalaze na istoj strani, bila je nezamisliva. Slučaj je presudio da ove dve zemlje čak i započnu Prvi svetski rat. Atentat na Franca Ferdinanda bio je dobar povod za Beč da se obračuna sa Srbijom, čije je samo postojanje video kao smrtnu pretnju za opstanak multietničke monarhije.³³ Srbija, pak, jednom kada joj je rat nametnut, nije imala razloga da krije svoje političke ciljeve. U Niškoj deklaraciji objaviće da kao rezultat rata želi da vidi oslobođenu i ujedinjenu srpsku i južnoslovensku

³² Tadašnji predsednik vlade Srbije, Nikola Pašić, smatrao je da bi Srbija bez Vardarske Makedonije u svom sastavu izgubila svaku perspektivu za samostalan razvoj. Ibid, str. 186.

³³ Austrougarski ministar spoljnih poslova Berhtold je posle Balkanskih ratova govorio: „Sad je stvar u ovome: da li će se izvršiti ujedinjenje jugoslovenske rase u okviru Austrije, dakle na štetu Srbije, ili pod zaštitom Srbije, na štetu Monarhije. Ako Monarhija hoće da reši ovo životno pitanje, to mora bez ikakvog razmišljanja otpočeti rat sa Srbijom... dvanaesti je čas za napad“. Navedeno prema: Ibid, str. 193.

državu,³⁴ što je automatski podrazumevalo rušenje Austrougarske. Od ovih ciljeva Srbija neće odustati čak ni kada je saveznici iz Antante budu pritiskali na to. Pobjeda Antante, kojoj je srpska vojska u završnim borbama 1918. nemalo doprinela, značila je i ostvarenje ratnih ciljeva, odnosno željene ekspanzije. Stvorena je kraljevina Južnih Slovena, koja će u međuratnom periodu delovati kao izrazito *status quo* država, zbog čega će do kraja dvadesetog veka dvaput stradati u sukobu sa revizionističkim silama – u Drugom svetskom ratu od Nemačke i njenih revanšističkih saveznica, a nakon završetka Hladnog rata od za stvaranje novog svetskog poretka zainteresovanih Sjedinjenih Država.

Slučaj Rumunije u Prvom svetskom ratu jako je sličan slučaju Italije. Rumunija je bila pridruženi član Trojnog saveza, ali je na početku rata izbegla da uđe u njega, pozivajući se na odredbu prema kojoj je na to obavezna samo u slučaju da Austrougarska bude napadnuta, ne i ako je ona agresor.³⁵ No, nevezano za tumačenja pravnih odredbi, Rumunija je imala jak interes da ne uđe u rat na strani Austrougarske – teritorije koje je priželjkivala u sklopu borbe za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje pretežno su se, kao i u slučaju Italije i Srbije, nalazile u sastavu dvojne monarhije. Ono što je bilo potrebno Rumuniji jeste obećanje druge strane da će željene teritorije i dobiti u slučaju njene pobjede, ali i odgovarajući izgledi za tu pobjedu. Ovo poslednje Rumuni će osetiti u vreme Brusilovljeve ofanzive 1916.³⁶ Ući će u rat uvereni da je pobjeda blizu, što se nije ispostavilo kao tačno, ali će konačna pobjeda koju će Antanta naposljetku izvojevati Rumuniji dati teritorije na koje je računala. U međuratnom periodu, Rumunija će biti *status quo* sila, primarno zainteresovana da sačuva ostvarena teritorijalna proširenja od revizionističkih suseda, radi čega će sa Jugoslavijom i Čehoslovačkom ući u Malu Antantu, ali će naposljetku biti prinuđena na savez sa Hitlerom, koji će joj ispostaviti cenu u vidu odricanja od većine teritorija zauzetih u prethodnom ratu.

Bugarska se za razliku od Srbije i Rumunije nije graničila sa Austrougarskom, niti želela njene teritorije, pa nije imala razlog da uđe u rat protiv nje, ali je zato imala vrlo jak razlog da uđe u rat na njenoj strani. To se moglo predvideti istog trenutka kada su zaratile Srbija i Austrougarska. Revizionizam Bugara bio je usmeren protiv balkanskih suseda koji su je porazili u Drugom balkanskom ratu, a naročito protiv Srbije, koja je kontrolisala za bugarski nacionalni projekat toliko značajnu Vardarsku Makedoniju. Razlog zašto Bugarska neće odmah ući u rat protiv Srbije bio je taj što je njoj Makedoniju

³⁴ Stevan K. Pavlović, *Istorija Balkana*, CLIO, Beograd, 2001, str. 307.

³⁵ Ibid, str. 311.

³⁶ Francuska i Rusija u avgustu 1916. priznaće Rumuniji pravo da prisajedini sve austrougarske teritorije na kojima živi rumunsko stanovništvo. Ibid, str. 311-312.

obećavala i Antanta, i vršila pritisak na Srbiju da se ove teritorije odrekne.³⁷ Kako Srbija nije popuštala, ulaza u rat na strani Centralnih sila biće logičan izbor za Sofiju, iako se dugoročno nije pokazao kao pametan. Centralne sile su izgubile rat, a Bugarska bila kažnjena oduzimanjem dodatnih teritorija. Ovo će produžiti njen revizionizam i na međuratni period i razumljivo svrstati na stranu Hitlerove Nemačke u Drugom svetskom ratu. Bugari ni ovoga puta nisu imali sreće da sprovedu svoj velikodržavni projekat, jer je strana koju su izabrali izgubila i ovaj rat.

Napokon, Grčka. Za razliku od prethodno razmotrene tri balkanske države, Grčka nakon balkanskih ratova i dalje nije imala raščišćene račune sa Turskom. Njen revizionizam još uvek je bio usmeren protiv njenog velikog istočnog suseda, sa ciljem pripajanja istorijskih grčkih teritorija na zapadnoj obali Male Azije, a najveći san Grka bio je Istanbul, odnosno Konstantinopolj. Stoga bi bilo za očekivati da se, nakon ulaska Turske u rat na strani Centralnih sila, Grčka opredeli za Antantu. Međutim, to se dugo nije desilo, usled unutrašnjeg raskola između premijera Venizelosa i pronemački nastrojenog kralja Konstantina.³⁸ Naposletku se dogodilo neminovno – Grčka će ugostiti trupe Antante koje će probiti solunski front, a zatim nastaviti svoj rat protiv Turske da bi osigurala željene teritorije, koje su joj kasnije garantovane ugovorom u Sevru. Nažalost po Grke, njihov velikodržavni projekat doživeće poraz, jer se turska armija, konsolidovana pod Kemal pašom, pokazala isuviše teškim protivnikom. Rezultat grčko-turskog rata bio je revidiranje sporazuma iz Sevra u Lozani 1923, povratak na pređašnje granice i velika razmena stanovništva.³⁹ Grčki revizionizam verovatno do danas neće nestati, te će ova zemlja ostati u konstantno problematičnim odnosima sa Turskom, uprkos tome što će se dve države nakon Drugog svetskog rata (u kome se Turska nije našla na poraženoj strani, pa Grčka nije mogla da na kraju rata zahteva njene teritorije), usled zajedničke pretnje od Sovjetskog Saveza i voljom moćnih SAD naći u istom vojnom savezu – NATO.

Zaključak

Naša analiza pokazuje da su za ponašanje malih balkanskih država u toku Prvog svetskog rata (ali i u periodu koji mu je prethodio i sledio) u potpunosti važile pretpostavke ofanzivnog realizma, kako Miršajmerovog, tako i Švelerovog. Ove države su shvatile rat kao priliku za dalju ekspanziju, vođe-

³⁷ Ibid, str. 308.

³⁸ Istina, ni Antanta u početku nije hrabrila Grčku da joj se priključi, jer je strahovala da bi to ubrzalo ulazak Turske i Bugarske u rat na strani Centralnih sila. Ibid, str. 312-313.

³⁹ Ibid, str. 349-350.

nu (kao i kod velikih sila) nesigurnošću u uslovima anarhičnog međunarodnog i regionalnog sistema, ali i (u čemu od velikih sila nalikuju jedino Italiji) idejom nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja. Uticaj ovih dvaju činioca čini ih revizionističkim od velikih sila tog doba (sem Italije), ali to ne znači da je njihova uloga u izbujanju i toku rata bila veća od njihove – to jednostavno nije moguće, jer su one male države, naspram velikih sila kao ključnih igrača u međunarodnim odnosima. Zato se nijedna od ovih država, uključujući i Srbiju, ne može smatrati krivom za Prvi svetski rat. No, ne može se krivom smatrati ni Nemačka, iako je njena uloga pojedinačno bila najveća – jer je njen revizionizam bio defanzivno motivisan, a pored nje u sistemu su postojale i druge velike sile, od kojih su neke takođe ispoljavale revizionizam. Umesto vođenja jalove rasprave je li krivac za rat Nemačka ili Srbija, bilo bi pametnije da izvučemo neke pouke iz Prvog svetskog rata, kako za međunarodne odnose uopšte, tako i za male države i posebno Srbiju.

Prvo, Prvi svetski rat nam pokazuje koliko neuravnotežena moć može da bude opasna. Ovoga bi trebalo da se podsetimo danas, kada upravo najveća svetska sila, zapravo jedina supersila – Sjedinjene Države – vodi revizionističku politiku, sa ciljem uspostavljanja svetske hegemonije. Najnovija etapa hegemonističkog pohoda Vašingtona odvija se u vidu ukrajinske krize i građanskog rata, te sankcija i drugih mera koji ovaj preduzima protiv Rusije, *status quo* sile koja se grčevito bori za očuvanje ravnoteže snaga u Istočnoj Evropi. Ova situacija je vrlo opasna po svetski mir, zapravo nikad opasnija još od Kubanske krize 1962, upravo stoga što neravnoteža u moći dovodi do toga da SAD upute bezbednosni izazov Rusiji u njenom neposrednom susedstvu, tamo gde leže njeni vitalni interesi i gde je samim tim veća njena spremnost da uđe u rat da bi te interese odbranila. Drugo, iskustvo sa periodom nakon Prvog svetskog rata uči nas koliko opasno može da bude ustrojiti svetski poredak tako da bude uperen protiv jedne značajne velike sile, i pritom istu nepravедno označiti kao krivca za rat. Činjenica da je to učinjeno Nemačkoj u Versaju 1918. predstavlja ključni uzrok Drugog svetskog rata, daleko razornijeg i pogubnijeg od Prvog. Ovo je razlog više da danas na besmislene optužbe da je Srbija kriva za rat ne odgovaramo kontraoptužbama na račun krivice Nemačke, jer to prvo nije istina – za rat nije kriva Nemačka, već neuravnoteženi multipolarni sistem i donekle sukob imperijalne i nacionalne ideje – a drugo, to bi pokazalo da na ranijim greškama nismo ništa naučili, te da dolazimo u opasnost da ih u nekoj novoj prilici ponovimo.

Glavna pouka za male države bila bi da u ekspanzionističkim ambicijama ne treba biti neobuzdan i neumeren, čak i kada se one mogu opravdati plemenitom idejom nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja. Jer, male države

nisu dovoljno moćne da te ambicije i ostvare bez pomoći velikih sila, tako da će i njihova sposobnost da sutra sačuvaju plodove svoje ekspanzije zavisiti od podrške tih istih sila – a ona je varljiva. Bugari su se dvaput opekli ušavši u rat na strani koja će izgubiti, te nikada nisu dobili željene teritorije. Grci i po red ulaska u rat na pobjedničkoj strani nisu ostvarili teritorijalne ambicije, jer savezničke velike sile nisu bile voljne da zarad tih ambicija ratuju sa Turcima do kraja. Rumunija je možda prošla i ponajbolje, jer je sačuvala većinu zauzetih teritorija, ali je i ona morala da prođe kroz privremeni raspad u narednom ratu. Srbija je verovatno prošla najgore – namesto stare, kreirala je novu multietničku državu, ali nije bila sposobna da je sačuva, niti će za to u kritičnim trenucima imati podršku relevantnih velikih sila. Ona će biti jedina od tri balkanske države pobjednice koja će osim većine teritorija zauzetih u Prvom svetskom ratu, krajem veka izgubiti i teritorije iz Balkanskih ratova. Danas su umerenost u nacionalnim ciljevima i pragmatizam u pogledu sredstava za njihovo ostvarivanje Srbiji potrebniji nego ikad pre, jer bi u protivnom i postojeće državne granice, pa i sam opstanak zemlje, mogli da se nađu na kocki.

Literatura

- Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Simon and Schuster Paperbacks, New York, 1994
- Lopandić, Duško, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Mearsheimer, John J, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001
- Pavlović, Stevan K, *Istorija Balkana*, CLIO, Beograd, 2001.
- Roberts, Džon M, *Evropa 1888-1945*, CLIO, Beograd, 2002.
- Schweller, Randall L, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In“, *International Security*, Vol. 19, No. 1, Summer 1994, pp. 72-107
- Schweller, Randall L, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler’s Strategy of World conquest*, Columbia University Press, New York, 1998
- Schweller, “Neorealism’s Status Quo Bias: What Security Dilemma?” in: *Realism: Restatements and Renewal*, Benjamin Frankel (ed.), Frank Cass, London and New York, 1996, pp. 90-122
- Taliaferro, Jeffrey, ”Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited“, *International Security*, 25 (3), Winter 2000/2001, 128-161
- Trapara, Vladimir, „Teorija ravnoteže interesa Randala Švelera“, u: *Međunarodna bezbednost: teorijski pristupi*, Milan Lipovac i Dragan Živojinović

